

VII. FEJEZET

Hivatalviselés

József felfogása a protestánsok hivatali alkalmazásáról. – A bürokrácia idegenkedése. – Szily János szombathelyi püspök megdorgálása. – A protestánsok József személyes közbelépésére nyernek helyet a helytartótanácsban, a királyi és hétszemélyes táblán (1783. és 1785.). – Ócsai Balogh Péter, Podmaniczky József, Vay József. – Protestánsok a főispánok közt és a tanügyi igazgatásban. – Az új tisztviselők szerepe. – Lelkiismeretes készülésük az államszolgálatra. – A protestánsok a megyékben és a városokban. – A régi városi magisztrátusok elzárkóznak. – József sorozatos parancsokkal töri meg ellenállásukat (1783.). – A városi tisztújító rendeleteknek a protestánsok érvényesülését akadályozó kifejezései. – A kassai restauráció.

Ha a magyar társadalom katolikus felének ahhoz is évekre volt szüksége, hogy belenyugodjék a templomok felépülésébe és a prédikátorok működésébe, a jobb meggyőződésük ellenére elpártoltaknak a visszatérésébe, nagyon megérthetjük, hogy határozott ellenállást tanúsított ott, ahol a protestánsok csak az ő legsajátosabb egyéni érdekeinek rovására érvényesülhettek. De bizonyára nemcsak anyagi szempontok vezették, amikor meg akarta akadályozni a városi, megyei és állami hivatalokban elhelyezkedésüket. Kenyéririgységet, feltehetőleg, csak legműveletlenebb és legridegbben gondolkozó rétegei érezték. Belátóbb tagjai, vezető egyéniségei elsősorban attól félhettek, hogy a protestánsok tágabb munkakörüket ott-hon, megyéjükben csak úgy, mint a királyi dikasztériumokban arra fogják majd felhasználni, hogy egyházuk érdekeit tűzőn-vízen keresztül képviseljék, amíg csak szét nem rombolják az uralkodó vallás intézményesen biztosított hatalmát. De bármilyen indítékokból származott is az ellenállás gondolata, olyan gátakat emelt a protestantizmus elé, hogy az a saját

erejéből nem tudta volna rajtuk keresztültörni magát. Támogatásban most is József részesítette.

Az uralkodóról közismert volt, hogy tisztviselőit vallási szempontoktól függetlenül akarja kiválasztani. Gyakran és szívesen hangoztatott kijelentése szerint a polgári életben is azt a katonaságnál érvényesülő rendszert tartotta helyesnek, követésre méltónak, amely mindenkit egyéni rátermettsége szerint értékeli és az utat senki előtt sem zárja el, ha az állam érdekeit akarja szolgálni. A protestánsok hivatalképességét József már korán hangsúlyozta a kormányzó testületek vezetői előtt, éspedig sajtószerűen, éppen egy magyar embernek az ügyével kapcsolatban. Még a türelmi rendelet kibocsátása előtt történt (1781. szept. 9.), hogy a bécsi bányauyi kamara aktáit revidálva Gebler megjegyezte, hogy Székely orvosnak a véglegesítési kérvényét nem lett volna szabad csak azért elutasítani, mert protestáns, hiszen két éven keresztül derekasan megállotta helyét.¹ A kamara erre, hogy igazolja eljárását, felmutatta Mária Terézia 1780.-i sajátkezűleg rezolválts utasítását, amelynek értelmében csak katolikusok vehetők szolgálatba. Amidőn ez az akta az államtanácsba került (szept. 23.), a türelmi rendelet már napvilágot látott s így az uralkodó munkatársai elégnak vélték, ha felhívják reá a kamara figyelmét, végrehajtását pedig kötelességévé teszik. József azonban szükségesnek találta javaslatukat kiegészíteni azzal az utasítással (okt. 6.), hogy a tisztviselők alkalmazásánál nem vallásukra, hanem használhatóságuk mellett becsületességükre és erkölcsös életükre kell tekintettel lenni.²

Ez ez elv legkönnyebben természetesen a tőle közvetlenül függő dikasztériumokban és törvényszékeken nyerhetett alkalmazást. Csak azt ne gondoljuk azonban, hogy ezek most azonnal és egyszerre a protestánsok tömegét engedték be falaik közé. Ellenkezőleg, azt is nyereségnek tekintették, ha csak néhány hónappal sikerül eltolniok a rendelkezések végrehajtásának időpontját. Ha már a kancellária sem sietett, mert 1782 nyarán bocsátotta ki a hétszemélyes és királyi táblához a leiratokat, hogy protestánsokat eskessenek fel jurátusokká, még

¹ StR. 2112/1781.

² Res.: Meine wegen Einführung einer kristlichen Toleranz erflossene Resolution, so wie selbe sowohl für die deutschen, als hung. Erblände erlassen worden wird dem montanistischen Departement nächstens durch die Hofkammer zu kommen und sich nach derselben ih [*kabineti kézzel betoldva:*] *allen* vorkommenden Fällen genauest zu halten seie, [innen végig margón kabineti kézzel utólag betoldva:] unter welchen dan auch auf die Redlichkeit, Moral und sitliche Auführung, nebst der Geschicklichkeit, bey Verwendung und Anstellung der Leuten, ohne Rücksicht auf die Religion zu sehen seyn wird. (StR. 2225/1781.)

pedig a vallásuknak megfelelő formula szerint,³ a debreceni kerületi tábla újabb negyedév elteltével még mindig csak kérdezte, hogy valóban engedhetők-e protestáns ifjak bírósági tárgyalásokra.⁴ A ridegségre, amelyben a törvényszékek az első jurátusokat részesítették, következethetünk a hétszemélyes tábla ellenferterjesztéséből, amellyel felvételüket akarta megakadályozni. Legfőbb bíróságunk, híven a regnum Marianum szelleméhez, jobb híján ilyen érveket hozott fel: A protestánsok maguk sem kívánhatják, hogy felmentessenek a Szűz Máriára való eskü alól, hiszen ő szabadította fel az országot és Szent István is nagy tisztelettel viseltetett iránta, de meg a jogkereső közönség amúgy is kétségbevonná minden eljárásukat, ha nem a dekretális eskü köti őket.⁵

Ha az első években a hivatalfőnökök szerfelett tartózkodó álláspontot foglaltak el a protestánsokkal szemben, annak oka nem utolsó sorban a klérus hatalmától való félelmük volt. A nagy befolyásra, amelyet az egyházfejedelmek oly magától értetődően követeltek és gyakoroltak korábban, a legjellemzőbb Szily János szombathelyi püspök levele, amelyben a kőszegi kerületi táblának kemény szemrehányásokat tett, amiért két evangélikust felvett Írnoknak s tőlük nem az ú. n. dekretális formula szerint vette ki a hivatali esküt. Leveléről szerencsére tudomást szerzett József s így az ügyet nem hallgathatták agyon. A kancellárián ugyan Ürményi csak rendretasítást javasolt s ezt is azért, mert Szily a helytartótanács elkerülésével tette meg lépéséi,⁶ az államtanács azonban a legszigorúbb felelősségrevonást tartotta szükségesnek. Mint véleményét Löhr megfogalmazta, a levelet „szinte hihetetlen elbizakodottság” jellemzi, amit még csak növelt a püspök azzal, hogy egy bíróságot egyenesen felszólított a királyi parancs megszegésére.⁷ Szily ugyan próbálta igazolni eljárását,⁸ de ez

³ M. kanc. 5267/1782., a kancellária aug. 17.-i tanácsülésének határozatából.

⁴ M. kanc. 8321/1782.

⁵ O. L. Kúriai oszt. Rescr. ad tab. septemv. nr. 120. (szept. 2.): „Si a formula iuramenti decretalis iurati tabulae regiae dispensentur, omne factum illorum, quod ex officio peracturi sunt, in dubium vocabitur, quia iuxta legem non iuranti fides dari non potest; nos, qui ex lege iudicamus, legi conforme iudicium ferre oportet”.

⁶ M. kanc. 1459/1782.

⁷ Löhr votuma (márc. 21.): „Bezeiget der Brief des Bischof Szily, wenn er ächt ist, wie es auch die Kanzley nicht widerspricht, von der grossen Schwachheit dieses Bischofen, da er die nun vorgeschriebene Formular iuramenti ein grave religionis catholicae praeiudicium et omnium catholicorum offensam nennet; es ist aber auch dieser Brief weiter mit einer fast ungläublichen Vermessenheit abgefasst, welche noch andurch vermehret wird, dass eine königl. Gerichtsstelle gleichsam aufgeforderet wird, denen königl. Befehlen zuwieder zu handeln; ich

éppen olyan kevésbé szabadította meg a megszegyenítéstől, mint a kancellária közbenjárása.⁹ József az egész államtanács felháborodott tiltakozásának hatása alatt nem érte be, hogy a püspök Bécsben, a kancellár és helyettese, meg egy-két tanácsos, tehát szűkebb bizottság előtt értesüljön rosszalásáról, hanem a helytartótanács színe elé Pozsonyba küldötte, hogy ott a plénumnak adjon számot eljárásáról; innen azonnal székhelyére kellett visszafordulnia s ott addig maradnia, amíg külön engedéllyel ismét nem jöhet a két fővárosba.¹⁰ A dorgálás,

begreife also nicht, wie die Kanzley sagen könne. dass ein 30 bösertiges Beyspiel gegen königl. Verordnungen von keiner so üblen Folge seyn könne; mir scheint es vielmehr von der allerüblesten zu seyn und glaube daher pflichtmässig anrathen zu sollen, dass dieser Bischof vor dem consilio über diesen höchst vermessenen Brief förmlich zur Verantwortung zu ziehen und sodan durch die Kanzley mit Beylegung aller Acten das Gutachten zu erstatten seye.“ Javaslatát nemcsak Kressel és Gebler, hanem Hatzfeld is helyeselte: „Ist die Kanzley irrig daran, dass der Bischof nur in der Arth seine Beschwerde einzureihen gefehlet habe. Es ist ihr zu erkennen zu geben, dass seine Grundsätze falsch sind, weilen sie den a. h. Anordnungen widersprechen“. (StR. 811/1782.)

⁸ Ápr. 4-én a kancellárhoz intézett írásában, m. kanc. 1682/1782.

⁹ M. kanc. 1932/1782., ápr. 5., ref. Ürményi.

¹⁰ Az államtanács véleményének Löhr így adott kifejezést (ápr. 13.): „Man darf nur den Inhalt des hier wiederum reproducirten Schreibens des Bischofs an die Districtualtafel mit seinen gegenwärtigen unbedeutenden Entschuldigungen zusammenhalten, so kan nicht misskennet werden, dass er noch eine Rechtfertigung in deme zu finden vermeine, weilen die Comitате ähnliche Vorstellungen gemacht hätten und er Bischoff noch wirklich hofe, dass Ihre May. dürfen in denen Gesätzen gegründeten Vorstellungen in Betref der Tolleranz eine Rücksicht würden vergönnen. Eine so beschafene Entschuldigung kan ich nach meinem Erachten für keine ansehen, ja vielmehr stecket noch eine Hartnackigkeit darunter verborgen; dieses nun so dahingehen zu lassen, kan ich nicht anrathen und glaube vielmehr, dass die a. h. Resolution ad Num. 811. nach dem Buchstaben zu befolgen seye“. Gebler a püspök példát adó megbüntetését kívánta s az ő javaslatának megfelelően nyert megfogalmazást (ápr. 16.) a következő rezolúció, amelyhez nemcsak Kaunitz csatlakozott fenntartás nélkül, hanem Hatzfeld is: *Priori resolutioni Meae inhaereo, episcopo Sabariensi temerarium hoc factum a consilio locumtenentiali in pleno exprobrandum, illumque ad reddendam facti huius rationem ibidem constituendum esse. Cancellaria igitur episcopo iniunget, ut intra spatium 24 horarum abhinc Posonium discedat, factique sui ibidem coram consilio locumtenentiali reddita ratione illico in dioecesim suam sese conferat, nec inde absque speciali Mea concessione aut Posonium aut Viennam accedere praesumat* (StR. 1073/1782.). Az intézkedésekben Józsefnek semmi személyes része sem volt. Ezt hangsúlyoznunk kell, mivel Szily környezete később, a szégyent szépítgetve, az uralkodó személyes ellenszenvével magyarázta az esetet, mint arról Novák Chrysostom bakonybéli apát elbeszélése tanúskodik. E szerint Szilyt az éppen akkor Bécsben tartózkodó pápa sétakocsizásra vitte, amit a császár, aki meglepetésszerűen csatlakozott hozzájuk, rossz néven vett; már útközben is jelezték arevonásai haragját, mihielyt pedig hazatért, a kancellária útján Bécsből elparancsoltatta a püspököt. (Géfin Gy.: A szombathelyi egyház-

amelyben a püspök részesült, kétségtelenül nemcsak az ő számára volt alapos lecke, hanem tartózkodásra, vagy legalább óvatosságra intette a többi egyháznagyot is, a hivatalok vezetői pedig megtanulhatták belőle, hogy a klérus utasításainak többé nem kell oly mértékben engedelmeskedniök, mint Mária Terézia korában.

Mivel a hivatali hierarchia iratlan törvénye szerint a megüresedő magasabb állásokat a régebb idő óta szolgálók szokták örökölni, szinte évtizedekig kellett volna várniok a protestánsoknak, hogy egy-egy fiatal képviselőjük öregkorára a helytartótanácscon konziliáriusságot nyerhessen el. Ismét József lépett közbe és nyitotta meg az érvényesülés útját azzal, hogy a férfikoruk derekán állók közül a legkiválóbbakat soronkívül alkalmazta az állami szolgálatban. Egész rendszeresen járt el, gondosan ügyelve, hogy lehetőleg minden kormányiszéken és bíróságnál, a tanügyi igazgatásban és a főispánok között helyet kapjon egy-egy református és evangélikus. Számtalanszor – szinte minden egyes alkalommal – magának kellett beavatkoznia, spontán elhatározásból intézkednie, hogy ezt az eredményt elérhesse.

Amidőn 1783 nyarán elsőízben nyílt alkalom a helytartótanácscon fiatal emberek felvételére, gr. Fekete György országbíró nem hozott protestánst javaslatba, annál melegebben kérte azonban Végh Istvánnak, az erős katolikus érzéséről ismert perszonális fiának titkárrá való kinevezését. Esterházy kancellár már nem foglalt el ennyire elutasító álláspontot és a fiatal Tihanyi Tamást, akit jól ismerünk az evangélikusok körében játszott tevékeny szerepe alapján, titkárnak ajánlotta, de ő is csak azért, mert – mint megvallotta – az uralkodó élőszóval közölte vele, hogy a protestánsokra is tekintettel kell lenni.¹¹ Egyébként elégnek gondolta, ha a meg-

megye története. Szombathely. 1929. I. k. 55. skk. I.) Az iratok megcáfolják az elbeszélést; tanúságuk szerint a határozatok a rendes, szokásos ügymenet során alakultak ki, semmiféle módon és okból sem siettetve s Löhr legelső votumát a pápának Bécsbe érkezése előtt írta meg. – A helytartótanács ápr. 22.-re citálta maga elé a püspököt, aki kijelentette, hogy levelét „non animo S. M.-is ordinationibus contraveniendi, minus autem alios ad quamquam renitentiam exstimulandi, sed pure et unice ex zelo religionis bona fide ac intentione” írta meg s ha tudta volna, hogy az uralkodó nemtetszését vonja lépése maga után, tartózkodott volna attól. Mivel a helytartótanács és a kancellária (ápr. 26.) egyaránt felmentést kért a további büntetés alól Szily számára (m. kanc. 2200/1782.) s az államtanácsnak is az volt a véleménye, hogy a püspök „wiederum der a. h. Gnade würdig zu seyn scheint” (Löhr), József ápr. 30-án visszavonta a Pozsonyban vagy Bécsben való megjelenését eltiltó rendeletet. (StR. 1322/1782.)

¹¹ M. kanc. 7854/1783.; itt mondja Esterházy Ferenc kancellár: Et cum M. V. mihi cancellario regio Hungarico-Transylvanico aulico identidem declarare dignata sit, se clementissime cupere, ut occasione vacantiarum ad protestantes

üresedett írnoki állások közül néhányat egyelőre fenntartanak s a netán pályázó protestánsoknak és görögkeletieknek juttatják.¹² József keveselte, hogy egyetlen fiatal titkár képviselje a protestánsokat, noha az államtanács nem ütközött meg ezen. Mivel ugyanekkor a helytartótanácson többek nyugdíjazásával nagy személyi változásokat eszközölt, – ekkor küldötte el magát az elnököl, gr. Feketét is – a szabaddá lett tanácsosi állások közül legalább kettőt protestánsoknak akart juttatni. A megfelelő embereket nem most kezdte keresgélni. Már 1782 elején azt forgatta fejében, hogy ifj. Ráday Gedeont és Prónay Lászlót hozza majd be a kormányzókra tanácsosoknak, tehát azokat, akik akkor, a febr. 28.-i audiencián mint a magyar protestantizmus képviselői jelentek meg előtte. Szándékát közölte is velük, de Ráday kitért a megbízatás elől, noha az államtanácsosok is biztatták; gazdasági okokat hozott fel, valójában azonban, mint apjának megvallotta, attól félt, hogy a kormányzéken gyűlölet és üldözés fogadja majd azt, aki elsőnek teszi be oda a lábát.¹³ Az ő huzódozása következtében József most (1783. aug. 13.) csak Prónayt nevezhette ki.¹⁴ A második helyre, miután ismeretessé lett az uralkodó szándéka, hárman is pályáztak: Darvas Ferenc nógrádi másodalispán, Sirmiensis László zempléni táblabíró és Vay István. Niczky Darvast vagy Pogány Lajos mármarosai főjegyzőt szerette volna tisztviselelői közt látni s őket is terjesztette fel, az utóbbit, noha nem nyújtotta be folyamodványát, megbízható információk alapján tartván kinevezésre érdemesnek.¹⁵ Bár Esterházy

etiam idoneos reflectatur, hinc pro vacuo No. 8. secretarii loco N. N. Tihányi notioris apud evangelicos nominis ac cultioris etiam, quantum isthic notum foret, academiis educationis iuvenem demisse propono.

¹² U. o. „... inter cancellistas vacua loca protestantibus ac respective Graeci non unitis hominibus, qui se pro illis intra certum tempus insinuaturi sunt, reserventur”.

¹³ 1782. márc. 14. Bécs, írta apjának: „... tudom, mitsoda gyűlölség és tsaknem persecutio alá mégyen az, az ki legelőször oda megyén, reá nem merem az fejemet vetni, jobbnak tartom azért várni az időtül, kivált nevezetesebben azért, hogy úgy hallom, hogy az dicasteriumokban sok változások lesznek”. (Ráday-Itár.)

¹⁴ Resolutio, kabineti kézzel: „E protestantibus unus quidem secretarius proponitur, e re autem videtur, vacantibus in praesentiarum compluribus consiliariorum muniis, duos etiam aut plures e protestantibus ad consilium promovere; ex nunc itaque Bronyay, qui vicecomitis officium cum laude gessit, qua comperetae prudentiae virum ad munus hocce denomino”. Helyeselte ellenben a kancelláriának az alsóbbbrangú tisztviselelőkre vonatkozó előterjesztését: „Inter accessistas et cancellistas etc., quorum numerus medio typi alioquin diminuetur, eodem modo etiam Graeci ritus subiecta, necnon protestantes applicandi erunt”. (StR. 2681/1783.)

¹⁵ Niczky „Planum regulationis”-a: m. kanc. 10.873/1783., StR. 3542/1783.

kancellár is Pogányt ajánlotta, József választása Darvasra esett; kétségtelenül azért, mert vele már beszélt az 1783. aug. 6.-i audiencián, amikor br. Prónay Gáborral megjelent előtte a protestánsok képviselőjében.¹⁶ A két tanácsos mellett azonban nem juthatott már hely Tihanyinak s így az ő titkári kinevezése elmaradt. A nagy átszervezés egyébként még csak két állást juttatott az evangélikusoknak: Kubinszky Sámuel ügyvéd fogalmazóvá lett, a segédhivatali tisztviselők közé pedig két görögkeleti mellé bekerült egy evangélikus,¹⁷ annak bizonyosságául, hogy a helytartótanács bőkezűsége pontosan addig a határig terjed, amelyen innen már felelősségre kellene őt vonnia az uralkodónak parancsai semmibevevése miatt.

Amidőn 1785-ben Prónay magasabb megbízatást nyerve elhagyta a helytartótanácsot, helyére a szintén evangélikus br. Podmaniczky József került, akit a császár közigazdasági ismeretei, tehetsége, műveltsége és munkabírása miatt nagyon kedvelhetett, mert hiszen öt év alatt tette meg udvari kamarai fogalmazóból a galíciai gubernium titkárságán és a fiumei kormányzóság tanácsosságán keresztül a budai dikaszterium tagjává.¹⁸ Bár a helytartótanács tagjainak száma a kamarával való egyesítés után tetemesen megnövekedett, egyszerre több nyugdíjazásnak és előlépésnek kellett bekövetkeznie és Józsefnek határozott utasítást kellett adnia, hogy 1788-ban egy harmadik tanácsosi széket protestáns nyerjen el Vay József szabolcsi alispán személyében, akit a megyei ügyekben való jártassága emelt ki a többiek közül.¹⁹ Arról azonban, hogy a

¹⁶ A kancellária 1783. okt. 19.-i előterjesztésére közvetlenül kiadott rezolúciójában erre így utalt József: Ich benenne den Mir bekannten Darvas vom Neograder Comitát zum Consiliario bey dem Locumtenential Consilio (m. kanc. 10.873/1783.).

¹⁷ Stettner János cancellista. V. ö. Schema status personalis et salarialis in nova regii consilii locumtenentialis Hungarici regulatione defigiendi. (M. kanc. 10.873/1783.)

¹⁸ 1782-ben nevezte ki Galíciába, még pedig, úgy látszik, motu proprio. Erre mutat az a körülmény, hogy legfelső kézirattal értesítette a kancellária útján Podmaniczkyt a kinevezéséről (m. kanc. 6202/1782.). A helytartótanácsi tisztre Niczky ajánlotta Podmaniczkyt, úgy jellemezve, hogy a szolgálatban „besonders gut” tüntette ki magát, de csak második helyen gr. Erdődy László mellett, míg a kancellária (ref. Izdenczy) inkább az idősebb fiumei tanácsost, gr. Szapáry Jánost, arra hivatkozva, hogy ez ott az elnököt helyettesíteni is szokta. József választása azonban Podmaniczkyre esett (m. kanc. 11.237/1785.).

¹⁹ Pálffy kancellár 1788. dec. 9. a két megüresedett helytartótanácsosi állásra Zerdahelyit és Mailáthot ajánlotta, akiken kívül József kinevezte a kancelláriára felhozott Lovász helyére Latinovich alispánt is, míg a nyugdíjazott Rudnyánszky és Mednyánszky helyének betöltésére vonatkozólag javaslatot kért; ekkor adta az utasítást (1788. dec. 14.) „und wird in diesem besonders der Bedacht genommen werden, in Komitatsgeschäften bewanderte Subjecte, vorzüglich aber einen Protestant fürzuwählen”. (StR. 3711/1788.)

protestánsok vallásügyeit netán közülük való referens intézhesse, szó sem volt. A reformátusok ugyan szerették volna ezt elérni s 1783-ban forgatták is fejükben, hogy óhajukat az uralkodó elé terjesszék, de azután meggondolták magukat és felhagytak a tervvel.²⁰

Később, 1785-ben jutottak csak be a protestánsok képviselői a királyi tábla bírái közé. Br. Ráday Gedeont József annak ellenére nevezte ki, hogy kilenc pályázó közül sem a tábla, sem a kancellária nem jelölte.²¹ Ócsai Balogh Péternél, az evangélikusnál, a későbbi ellenzéki vezérnél azonban helyzete könnyebb volt, mert őt – nógrádi alispán volt ekkor – a személyes második helyen kandidálta, ha a kancellária, jól hátra is helyezte kilencediknek.²² Ugyanők rövidesen a legfőbb törvényszék, a hétszemélyes tábla bírúivá lettek, még pedig Ráday alig néhány hónapi szolgálat után a rangsorban a második helyre került,²³ Balogh pedig, bár csak két év múlva, de annál kitüntetőbb körülmények között. Amidőn ugyanis 1787-ben József azt kívánta a szeptemvirális táblától, hogy a két új ülnöki állásra a királyi tábla tagjai közül „szolgálati időre és vallásra való tekintet nélkül” a legalkalmasabbat je-

²⁰ Az iskolák ügyében a reformátusok által 1783-ban készített folyamodvány-tervezet tartalmazta azt a kérést, hogy az uralkodó ügyeiket a helytartótanács és kancellárián közülök való referensekkel intéztesse, ezt a pontot azonban br. Zay Péter és br. Prónay Gábor javaslatára kihagyta a protestánsok 1783. jún. 19.-i pesti értekezlete. (Ev. egyet, egyház ltára. I. b. 9.; 13.)

²¹ A tábla jelölési sorrendje ez volt: Perényi F. Jakab, Horváth Zsigmond, Vécsey Miklós, amihez a kancellária is csatlakozott, Rádayról megjegyezvén, hogy nem ismeretes előtte, vajjon jogban jártas-e, de a tábla „procul dubio hoc ex incidenti eundem e candidature exmiserit” s hozzáfűzvéen még, hogy nem lát okot a nála érdemesebbek mellőzésére (m. kanc. 4479/1785.). József ennek ellenére és az államtanács véleményét figyelmen kívül hagyva döntött, a rezolúció-tervezetbe sk. Ráday nevét írván be. (Ad vacantem huius tabulae baronatum [törölve: primo loco propositum Jacobum Perenyi] *Baronem Raday* denomino. StR. 1396/1785. – A kinevező irat: O. L. Kúriai o. Rescr. ad tab. reg. 2. nr. 262.)

²² Végh Péter személyes 1785. szept. 20. Baloghot „vir valde praeclarus”-nak nevezte. (M. kanc. 15.248/1785.)

²³ Az uralkodó, amidőn 1785 őszén a magyar igazságszolgáltatást teljesen újjá szervezte – még pedig az államtanács részvétele nélkül – a kancelláriának, szept. 18.-i felterjesztésére, azt a parancsot adta, hogy a személyi változások tekintetében javaslatát „bloss mit Rücksicht des Dienstes und zür Beförderung der Justiz” kell megtennie (m. kanc. 15.246/1785.), majd midőn ez szept. 23-án eleget tett az utasításnak, megállapította a névsort, amely szerint a hétszemélyes tábla 17 bírúja közül 12 bocsátatott el s amelyben Ráday már a második helyen szerepelt a referens-bírák közt; ugyanekkor megbízta József a kancelláriát, hogy a királyi táblára – a távozó Ráday helyére – még egy református assessor ajánljon (m. kanc. 15.249/1785.); ez utasítás értelmében lett Végh Péter személyes okt. 1.-i javaslatára a református Bernáth József ügyvéd tábla-bírúvá (m. kanc. 15.251/1785.).

lölje ki, a tanácsülés első helyen őt hozta javaslatba.²⁴ Ugyanekkor székét a királyi táblán, volt kollégái indítványára, a református Bay Ferenc, előbb ügyvéd, ekkor tiszántúli kerületi táblai assessor örökölte,²⁵ mintán az evangélikusok képviselőjében Tihanyi Tamás már 1786 novembere óta ott ült mellette.²⁶

A közigazgatás vezetőinek sorában a protestánsokat előbb gr. Teleki József képviselte – 1782-ben békésmegyei adminisztrátor, majd még ebben az évben ugocsai főispán lett – a nagy közigazgatási reform végrehajtásakor, a királyi biztosságok megszervezése során pedig a tíz kis helytartó között a paritás elvének megfelelően a már ismert Prónay László a beszercebányai, a könyvtáralapító és Janus Pannoniussért lelkesedő gr. Teleki Sámuel pedig a nagyváradai kerület élére jutott, noha a kancellárnak az volt a meggyőződése, hogy ilyen előkelő méltóságra protestáns még javaslatba sem hozható.²⁷ A tankerületi főigazgatók közé, akiknek tisztségét a Mária Terézia-kor hagyományainak megfelelően valamelyest még mindig méltóságnak tekintették, 1785-ben, amidőn számukat ötre csökkentette, br. Prónay Gábort és gr. Teleki Józsefet hívta meg az uralkodó,²⁸ majd mikor ez lemondott állásáról,

²⁴ O. L. Kúriai o. Arch. Ios. Tab. septemvir. 1787. f. 4. pos. 283. József okt. 6.-i rendelete szerint „prae caeteris maxime eminentes assessores absque omni senii aut verò religionis respectu” kell jelölni. U. o. az okt. 29.-i tanácsülés jelölése, továbbá Balogh kérvénye, amelyben 17 évi megyei és 2 évi bírói szolgálatára hivatkozik. – A kancellária a hétszemélyes tábla javaslatát ajánlván elfogadásra. József annak értelmében döntött (m. kanc. 15.171/1787., StR. 4856/1787.).

²⁵ M. kanc. 15.171/1787.

²⁶ Lányi József jogügyigazgatónak a helytartótanácsra távoztával üresedett meg az az állás, amelyre a hétszemélyes tábla Mailáth György és Kornis József kerületi táblai bírák mellett Tihanyi Tamást, ekkor Pest megye másodalispánját csak harmadik helyen hozta javaslatba, József azonban, noha a kancellária (1786. okt. 19.) Mailáthot ajánlotta a legmelegebben, (m. kanc. 12.355/1786.) s az államtanács is ezt tette, Tihanyi mellett döntött. Az áthúzott rezolúció-tervezet után: Ich ernenne hiezu den Thomas Thyani substituirten Vicegespann im Pester Komitat (okt. 31. StR. 4254/1786.)

²⁷ Marczali i, m. II. k. 444., 458. l.

²⁸ Kinevezésük br. Swieten Gottfriednek, az udvari tanulmányi bizottság elnökének műve volt. ő ajánlotta 1785. júl. 26., hogy a kerületek száma ötre csökkenjen s a régi főigazgatók közül csak Skerlecz Miklós (Zágráb) és Péchy Gábor (Kassa) maradjon meg – az utóbbiról kiemelte, hogy a kerületében élő nagyszámú protestáns becsülését és szeretetét is megszerezte – Pozsonyba pedig Prónay, Pécsre meg Teleki kerüljön. (A nagyváradai vezetője, tekintettel a hozzátartozó Bánátra, a görögkeleti Jankovics lett.) Swieten Prónayt jellemezve kiemelte, hogy ő már a protestáns iskolaügyi tanácskozások során megismerte az uralkodó intencióit s „nebst allen Merkmalen einer guten moralischen und litterarischen Bildung eine Denkungsart gezeiget, welche allerdings hoffen machet,

utódjává – ugyancsak a pécsi kerületben – 1787-ben Vay Istvánt nevezte ki,²⁹ a tanfelügyelők, a nemzeti iskolák inspektorainak sorában pedig 1786 óta nem kisebb ember buzgólkodott az elemi oktatás fejlesztésén, általánossá tételén, mint a nemzeti és európai művelődés szintéziséért egész életén keresztül lelkesedő és dolgozó Kazinczy Ferenc.³⁰ A közigazgatási és bíraskodási szervezet átalakításához hasonló alkalmat jelentett József számára az egyetem bölcsészeti karának reorganizációja. Itt is tehát egy református és egy evangélikus professzort nevezett ki 1784 őszén. A református Fogarasi Pap József, a marosvásárhelyi kollégium tanára meghalt ugyan, mielőtt elfoglalhatta volna a filozófiai katedrát,³¹ a württembergi származású. Werthes Frigyes, az esztétika tanára azonban rövidesen kapott még egy evangélikus társat Cornides Dániel, majd ennek 1787-ben bekövetkezett halála után Schwartner Márton személyében, kik az oklevéltant adták elő.³²

Az eddig felsoroltak közül nem egyet személyesen ismert József. Választása minden egyes alkalommal érdemes férfiakra esett, emberismerete kétségtelen bizonyosságául és így meglehetősen gondolhatott arra, hogy az érdem és tehetség

„dass er die Wahl seiner Person rechtfertigen werde”, Telekiről pedig így nyilatkozott: „Ein Mann, den tätige Liebe zu den Wissenschaften und ein durch Reisen, Erfahrung und Weltkenntnis gereifter Charakter vorzüglich empfehlen”. Meleg ajánlására, amely ellen az államtanácsnak sem volt észrevétele, nevezte ki jelöltjeit (aug. 26.) József. (M. kanc. 10.744/1785., StR. 3380/1785.)

²⁹ M. kanc. 3945/1787. Vayt a helytartótanács ajánlotta (m. kanc. 7091/1787) és „más oldalról” kapott információk alapján 1787. júl. 14. Swieten is, hangsúlyozva, hogy Teleki kinevezésével hitsorsosai bizalmának megnyerése volt a cél, erre pedig Vay szintén alkalmas, mivel körükben becsülést és tiszteletet szerzett magának. (U. a. 9143/1787.)

³⁰ Kazinczy nem saját elhatározásából pályázott az inspektorságra. Eredetileg csak két jelentkező volt, akik mellett a helytartótanács még három számbavehető szakembert nevezett meg. A tanulmányi bizottság a helytartótanácsot, mivel a jelölésnél a főigazgató véleményét nem kérte ki, a hiány pótlására utasította. A főigazgató, gr. Török Lajos ekkor első helyen Kazinczyt ajánlotta (márc. 18.), aki most (ápr. 13) beadta folyamodványát (helytt. sehol. nat. distr. Cassov. 1786. f. 1. nr. 26.), amelyet Swieten pártfogólag terjesztett (jún. 14.) az uralkodó elé (m. kanc. 8523/1786.). Mivel József a német nyelv tanítására vonatkozó, általános követeléseinek teljesítése előtt nem akart kinevezéseket eszközölni (StR. 2689/1786.) – azt hitte ugyanis, hogy új állásokról van szó – Swietennek újabb (aug. 2.) felterjesztésben kellett a félreértést eloszlatni és kérését megismételni (m. kanc. 9807/1786.), amire Kazinczy kinevezése akadály nélkül megtörtént. (Pest, 1786. aug. 23. StR. 3241/1786.)

³¹ Életéről részletesen Koncz J.: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története. 1896. 208. skk. 1

³² Szentpétery I.: A bölcsészettudományi kar története. Bp. 1935. 281., 294. l.

jutalmáról, a vallási szempontok mellőzéséről vallott felfogását az államszolgálat kára nélkül érvényesíthette. Elhatározását nem volt tehát oka megbánni. Csak egyben csalódott; abban, hogy azok a protestánsok, akiket ő emelt magasra, hálából megfélelkeznek nemzetük, a magyarság iránti kötelességeikről. Amidőn a vesztes török háború és a belgiumi forradalom megrázta az uralkodóház hatalmát és a magyar ellenzék is – valláskülönbség nélkül – szervezkedni kezdett, a vezérek közt, akik készek voltak a Habsburg-ház detronizációjára, nagy szerepet játszott nem egy protestáns, úgyannyira, hogy Balogh Pétert szeptemviri méltóságától is megfosztotta József.³³ A Balogh Péter–Vay József–Podmaniczky József triász tagjai, a köznemesség vezérei azonban csak politikailag kerültek ellentétbe uralkodójukkal. Szívükben éltük végéig a József-féle felvilágosodás hívei maradtak – a reakció 1795-ben azért is tolta félre vagy állította meg végleg őket felfelé ívelő pályájukon³⁴ – és Kazinczyénál nem kisebb kegyelettel gondoltak a császárra, aki az ő energiájukat türelmi politikájával a közösség szolgálatába bekapcsolta. A tragikus, de elháríthatatlan ellentét csírája abban a tényben lappangott, hogy más valamit értettek és éreztek ezen a közösség-fogalmon, mint uralkodójuk.

Azok, akiket József így többé-kevésbé életük delén szólított ki a nyilvánosság porondjára, a magyar protestantizmus művelődésszomjának és cselekvőerejének voltak a megtestesítői, kiválóan alkalmasak, hogy megszerezzék utódaiknak a jó munkaerők és megbízható, intelligens tisztviselők hírnevét. Úttörésüknek igazi haszonélvezői azok a fiatalok lettek, akik közéleti tevékenységüket József uralkodásának utolsó éveiben kezdték meg. Őket, amidőn mint fogalmazók a helytartótanácsban vagy a kamarán megkezdték szolgálatukat, többé már nem ellenszenv fogadta. De ez a fiatal generáció nem lett méltatlan elődeihez. Komolyan, lelkiismeretesen készült pályájára, amelyben hivatást látott; nem egyszerűen kenyérkeresetet, hanem az államnak és a magyarságnak a szolgálatát. Elég elolvassunk a fiatal Podmaniczky Sándornak 1782.-i leveleit, hogy meggyőződjünk, mily buzgalommal tanulta ez az evangélikus ifjú Sárospatakon a magyar nyelvet és a statisztikát, meg a politikát, csakhogy jó hazafi és állami tisztviselő lehessen. „Az

³³ Igen érdekes az a jellemzés, amelyet II. Lipót adott az ellenzéki vezérekéről 1791-ben; v. ö. Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Bp. 1926. 440. skk. 1. (Balogh szerepére vonatkozólag v. ö. StR.. 239/1794., Kaiser Franz Akten 93. fasc. 239. számhoz.)

³⁴ Baloghot Bécsből, a kancelláriáról visszahelyezték a hétszemélyes táblára, Vayt nyugdíjazták, Podmaniczky pedig nem jutott túl a helytartótanácsoságon. (Sándor Lipót iratai. 220. skk. 1.)

időmet itten – írta apjának – mindenek felett a tökéletes tiszta magyar nyelvnek és az helyes írásnak tanulásában töltöttem és gyakorlom magamot minden félben hagyás nélkül a szólásban és a legjobb magyar auctoroknak fordításában s olvasásában.” A statisztikában és politikában pedig – kora közfelfogását követve – azt a tudományt látta, amely által „mindenképen használhatna a közjónak”, hiszen „mind matériája, mind vége maga a közjó”. Az alapelemekre külön órákon professzora, Szilágyi Márton tanította meg, akinek jól esett, hogy az egykor Svájcban és Göttingában elsajátított ismereteket most tovább közvetítheti. Az oktatás különben érdekes módon folyt, modernséget és magyarságot kapcsolva össze. A tanár latin jegyzeteit az ifjú magyarul próbálta elmondani.³⁵ A külföldi utazás, egyetemlátogatás, amely az előkelő protestáns családok sarjainak nevelését már hagyományszerűen fejezte be, ily módon kellőleg meg volt alapozva; de nemcsak Podmaniczky esetében, aki Göttingát kereste fel. Teleki Józsefnek a fiai nem kevésbé jól felkészülten indulhattak útnak ugyanerre az egyetemre, ahová Cornides Dániel, a pesti egyetem említett, méltán híres történész-professzora kísérte el őket mentor gyanánt.³⁶ De akár itthon, akár külföldön szerezték meg az ismeretanyagot, magas műveltség, logikus gondolkodás, széles, európai látókör, a felvilágosodás szelleme volt az, amit a hivatali szobákba magukkal vittek, mint Berzeviczy Gergely, a napjainkban is sokat emlegetett közigazdász a budai helytartótanácsba, vagy Hajnóczy József Szerém megye alispáni székébe.

Ha ki is tűntek ezek a fiatalok társaik közül, úgyanyanyira, hogy az ő működésük adta meg hivatalaiknak a pillanatnyilag modern jelleget, még mindig csak számra elenyésző kis csoportot, szigethez hasonló képződményt jelentettek. Egyáltalán nem nyertek magasabb tisztséget, referendáriusi rangot a kancellárián. Ennek ugyan voltak előkelő protestáns tisztviselői, így József uralma végén Teleki Sámuel lett az egyik alkancellár, azonban ők az erdélyi kancellária beolvasásával kerültek ide, magyarországi ügyekkel nem foglalkoztak s így 1791-ben, midőn szétvált a két hatóság, már II. Lipót volt kénytelen egy alispánt (Csébi Pogány Lajos) tanácsosnak kinevezni, csakhogy legyen egy protestáns is Bécsben.

³⁵ Magy. Nemzeti Múzeum. Podmaniczky-iratok, 1782. évi levelek.

³⁶ Cornidesről I. Szentpétery I. megemlékezését: Turul. 1937. 46. l. – Göttingában tanulhatott meg Teleki László annyira angolul, hogy azután a szigetországban hosszabb időt tölthetett. (Sólymos E.: Angol nyelvtanulás Magyarországon. Studies in English Philology. II. Bp., 1937. 122. skk. I.) Ugyanitt Teleki István „kiváló szorgalommal hallgatta a híres Schlözer statisztikai előadásait. (Iványi B.: A római szent birodalmi széki gróf Teleki család gyömrői levéltára. Szeged, 1937. 465. l.)

Az önkormányzati testületek közül viszonylag legkönynyebben a megyékben nyerték el a protestánsok azokat a helyeket, amelyek számuknál fogva megillették őket. Ahol ők tették ki a nemesség nagyobb részét, vagy – főleg a keleti megyékben – túlnyomó többségét, ott magától értetődően lettek szolgabírák, sőt alispánok is a restaurációk alkalmával.³⁷ A főispánok csak helyenkint akadályozták érvényesülésüket azzal, hogy évekig elodázták a tisztújítást, mint Veszprém megyében gr. Eszterházy Imre vagy Gömör megyében gr. Csáky György, Ez, noha az utolsó restaurációt még a türelmi rendelet előtt tartotta meg, 1784 tavaszán arra kért – és kapott – felhatalmazást Józseftől, hogy további egy évig a régi tisztkarral dolgozhassák, azzal a kijelentéssel nyugtatván meg az uralkodót, hogy tizenegy assessort meg egy aljegyzőt már úgyis kinevezett a protestánsok közül.³⁸ Ez a szám természetesen csak látzólag volt jelentős, mivel nem az ülnökök irányították a megyei életet, hanem az állandó tisztkar, ebben azonban – mint látjuk – a különben jelentős számú evangélikus és református nemesség még panaszával sem tudott megfelelő képviselőt szerezni.

Nagyon ügyetlenül akarták megjavítani helyzetüket, ugyancsak 1784-ben a veszprémi protestánsok. Mivel mindössze négy assessori szék volt az egész birtokállományuk, azt kérték Józseftől, hogy a tisztviseleői állásoknak a fele jusson nekik. A kancelláriának könnyű volt kívánságuk teljesíthetőségét bebizonyítani. Mindössze arra kellett hivatkoznia, hogy az uralkodó rendelkezései szerint a legkiválóbbak kerülhetnek csak alkalmazásra, következésképp, ha a protestánsok közt ilyenek nincsenek, nem is juttatható nekik minden második állás. Még erősebben utasította vissza kívánságukat az államtanács. Martini egyenesen a vetélkedés ellankadásától, sőt a pártszellem érvényesülésétől és megerősödésétől félt. Mivel József a rezolúciót az ő szavaival fogalmaztatta meg (1784. márc. 24.), a protestánsok arra kaptak intést és figyelmeztetést, hogy igyekezzenek megszerezni a szükséges feltételeket s akkor majd az eddiginél nagyobb számban nyerhetnek alkalmazást.³⁹ Ha nem lóttak volna túl a célon a veszprémiek, valószínűleg kedvezőbb határozatot sikerült volna kapniok. Ez elmaradván, Józsefnek a főispánok információira kellett hallgatnia s ha ezek – mint éppen a veszprémi és gömöri esetben – arra hivat-

³⁷ Bihar megyében az 1783.-i restauráción két főszolgabíró, egy szolgabíró, egy aljegyző, a megyei ügyész, továbbá esküdtek és „sok assessor” a reformátusok közül került ki. (Keresztési i. m. 34. l.)

³⁸ StR. 1618/1784.

³⁹ StR. 392. és 792/1784.

koztak, hogy a régi katolikus tisztviselőkkel jobban el tudják végezni munkájukat, mint az újakkal, belenyugodott a korábbi helyzet fenntartásába.

Jóval kedvezőbb lett ellenben a protestánsok helyzete akkor, amidőn a megyei szervezet átalakításával kinevezett tisztviselők léptek a régiek helyébe. A megállapodott pártok és frakciók, amelyek összetételüknél fogva kizárólagos katolikus érdekeket szolgáltak, a főispánok kicserélődésével háttérbe szorultak s mert a zápormódra hulló rendeletek végrehajtása nemcsak megsokszorozta a feladatokat, hanem valóságosan bürokratikus jellegűvé tette a közigazgatást, valóban a legmunkabíróbb emberek után kellett nyúlni, hogy a megye úgy-ahogy fenntarthassa magát és a kerületi főispánok, a helytartótanács, sőt az uralkodó neheztelését magára ne vonja késlekedésével. Ha tehát József uralmának végén a korábbi állapotokhoz képest viszonylag több protestáns alispán és főjegyző meg szolgabíró működött a megyékben, ebben a közigazgatás átszervezésének és munkaerő-igényének nem csekély szerepe volt.

Sokkal rosszabb volt a helyzet a városokban. Amíg a megyei tisztviselősködés nobile officiumnak számított, a város vezetőségének tagjai közé tartozni nagy anyagi előnyökkel járt. Nem csoda tehát, ha makacs ellenkezés nyilvánult meg az ellen, hogy a protestánsok a húsfazék közelébe juszanak s így ismételt magának Józsefnek kellett közbelépnie, hogy a katolicizmus köpenye mögé bújó önzést megfékezze.

A protestánsok érvényesülésének megakadályozására a városi hatóságok a legegyszerűbb eszközt vették igénybe. Nyugodtan kijelentették, hogy ők sokkal alkalmasabbak, mint az akatolikusok, tehát képességeik alapján tartják kezükben, az állásokat. Vagyis a türelmi rendeletre mutatva, adták a protestánsok értésére, hogy semmi keresnivalójuk sincs. Így tett a régi vezetőség Nagybányán is. Tehát amikor itt a reformátusok panaszkodtak, hogy bár számban és vagyonosság dolgában felülmúlják a katolikusokat, nincs képviselőjük a magisztrátusban, azt felelte nekik, hogy képzettségük alacsony színvonala az igazi akadály, mert hiszen nem tudnak latinul és nem ismerik a törvényeket. A visszautasított reformátusok kérését, hogy a tanács felerészben álljon csak katolikusokból, a bírói és jegyzői tisztet pedig másodévenként ők kapják meg, 1783-ban a helytartótanács és kancellária,⁴⁰ sőt az államtanács is teljesíthetetlennek találta. Martini ugyan megjegyezte, hogy az alkalmas protestánsokra tekintettel kellene lenni, azonban aggályosnak mondotta a tanácsnak vallási szempontok

⁴⁰ M. kanc. 5774/1783., ref. Scultety.

szerinti összeállítását, mert ennek az lenne a következménye, hogy két corpus alakulna ki, akár csak mint a német birodalomban, állandó viszálykodást és az ügymenet elsekélyesedését vonva maga után. Bár ezek a szavak kiinduló pontul szolgálták József elhatározásához, döntésében, amelyet 1783 nyarán tett körútján hozott meg, messze túlment Martini javaslatán. A rezolúció ugyanis (jún. 16.) azt parancsolta meg, hogy a magisztrátus katolikusok, protestánsok és görögkeletiek közül az érdem és tehetség alapján válassza ki a legméltóbbakat és semmi tekintettel se legyen arra, hogy melyik vallást hányan képviselik.⁴¹

A határozott hangú utasítás elől, mely nagyon jellemző József-re, már nehéz lett volna egészen kitérni, annál is inkább, mert az uralkodó rövidesen megismételte azt. Amidőn arról volt szó, hogy a tisztújításokról szóló jelentéseket a kamara és a helytartótanács együttesen vizsgálja meg, saját elhatározásából a következő figyelmeztetéseket intézte a kancelláriához: Gondoskodjék, hogy érvényesüljön az az alapelv, amely szerint az akatholikusok minden korlátozás nélkül nyerhetnek el tanácstagságot s ezért a tisztújítást elrendelő parancsokból, továbbá a, céhprivilegiumokból hagyassa ki mindazokat a régi klauzulákat, amelyek közvetve vagy közvetlen a protestánsoknak a hivatalokból való kizárását eredményezték, az időközben már kiadott parancsok ily értelmű módosításáról pedig azonnal értesítse a hatóságokat.⁴² Mivel pedig mindenképpen biztos akart lenni a felől, hogy „alapelve” irányítja majd a hatóságokat, amidőn eléje kerültek a jelentések Libetbánya és Szent-

⁴¹ Az államtanács mindkét rezolúció-tervezete áthúzta és utánuk kabineti kézzel, Suczava, 1783. jún. 16.: Cum omnis differentia in admissis religionibus sublevata sit, iniungendum erit magistratui, ut indistincte secundum merita et qualitates ex catholicis, accatholicis et schismaticis illos praecipue solum promoveat, qui aptissimi et dignissimi sunt. (StR. 1980/1783.)

⁴² A kabineti kézzel megfogalmazott rezolúció (júl. 12.): Vorzüglich aber wird sich hier die Hofstelle angelegen seyn lassen, dass nach den Hauptgrundsätzen indistinctim und ohne Numerirung die sämmtliche tolerirte Religionsgenossen zu den Magistratsstellen gelangen und alle diejenige Clauseln, welche noch antiquitus in den Expeditionen sich befinden oder in den Cehalprivilegien, welche einen mittelbaren oder unmittelbaren Bezug auf deren Ausschliessung haben, sorgfältigst hinführo hindangelassen werden und hiemach über die auch schon erlassene ein explicatorium an das Consilium und die Magistraten ergehe. (StR. 2404/1783.) A kancellária (ref. Scultety) megjegyezte a céhlevelekre vonatkozólag, hogy azokban „nullae eiusmodi clausulae continentur, quae ad exclusionem acatholicorum opificum vel minimam ansam prebere possunt” és megígérte, „ut si fortassis eiusmodi aliquid in eadem norma reperiretur, quod vel minimum dubium respectu acatholicorum involveret, id abinde exmittatur vel vero tali ratione clarificetur, ne ad acatholicorum exclusionem vel restrictionem vel minimam causam superesse valeat”. (M. kanc. 6534/1783.)

Br. Prónay László.

Pfeiffer Károly Hermann (1769–1829.) pontozó modorú metszete
Stunder János Jakab (1760–1811.) festménye után.
A Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyűjteményében.

györgy tisztújításáról, noha azok arról tanúskodtak, hogy az evangélikusok helyet nyertek a tanácsban – az utóbbi városkában a tíztagú vezetőségnek éppen a fele került ki közülök,⁴³ – s bár az államtanács rendbenlévőnek találta a beszámolókat, ő csak feltételesén erősítette meg a restaurációt. Ha ebben a két városban – diktálta titkárának – az eddig szokásos kifogásokkal a protestánsokat megpróbálták kizárni a tisztségek-ből, meg kell ismétetni a tisztújítást, mégpedig elhagyva az éleselméjűen kieszelt klauzulákat.⁴⁴ Erre azonban itt nem volt szükség, mivel az érdekelt protestánsok sem érezték magukat háttérbe szorítottaknak.⁴⁵

Több ok lett volna a közbelépésre Késmárkon, Kisszebenben és Eperjesen, mert ezek evangélikus polgárai rendszeres mellőzésüket panaszolták. A kancellária Késmárkra, mivel a vallási sérelmek más természetű kifogásokkal karöltve jelentkeztek, a protestánsok kérésére vizsgálóbiztost küldött ugyan ki, a többi városban megnyilvánuló elégedetlenség lecsillapítására azonban elégnék találta, ha a türelmi rendeletet újból kihirdetik s ily módon nyernek a hatóságok ösztönzést annak végrehajtására. Ezt a javaslatot Martini nem találván hatásosnak, indítványára a rezolúció hozzátette, hogy azokat, akik a rendeletet semmibe sem veszik, büntetés fogja sújtani.⁴⁶

József reménykedése szerint a republikáláson kívül annak a további intézkedésének kellett volna a bajokat orvosolnia, amellyel kihagyatta a tisztújítást elrendelő leiratokban még fellelhető utolsó protestáns-ellenes kitétel is. Erre a kifejezésre, amely úgy szólt, hogy a restaurációnak „különösképen az igaz hit” javára (praeferenter orthodoxae fidei) kell szolgálnia, a selmezbányaiak hívták fel figyelmét. Panasziratukat József hosszú figyelmeztetéssel látta el, klasszikusnak éppen nem nevezhető latinsággal jelezve, hogy változtatást kíván:

⁴³ M. kanc. 6860. és 6864/1783.

⁴⁴ A rezolúció, kabineti kézzel, júl. 20.: Quodsi in hac civitate, uti et Libeth Bányensi iisdem, quibus hucusque plerumque contigit, effugiis acatholici ab officio magistratualium arceri conabantur, restauratio haec in utraque civitatum, ommissis omnibus ad removendos acatholicos sagaciter inventis clausulis in consequentiam nuper emanatae ordinationis meae denuo reassumenda erit. (StR. 2499/1783.) – A libetbányai restaurációra vonatkozólag pedig: Resolutio mea super propositione circa restaurationem magistratus S. Georgiensis elargita aequae hic normam praescribit. (StR. 2500/1783., m. kanc. 6864/1783.)

⁴⁵ M. kanc. 6860/1783., ref. Scultety is hangsúlyozván: „reassumenda in his civitatibus magistratualis restaurationis necessitate absolute nulla praesistente”, az iratokat a kamarának visszaküldötte.

⁴⁶ Martini: „Hat die Publication des Toleranznormalis nichts gefruchtet, so dürfte auch die Republication eben von keiner Wirkung seyn, wenn die Schuldtragenden nicht gestraffet werden; welches also die Kanzley au veranlassen haben wird”. Ily értelmű rezolúció júl. 28. (StR. 2619/1783.)

„Gróf Pálffy – hangzott megjegyzése – a biztosnál is biztosabb, hogy az egész rendelkezésem pihévé lesz, ha a leiratok az eddig szokásos formulával expediáltatnak, t. i. hogy a katolikus vallás előmenetelét kell szolgálni”.⁴⁷ Bár a kancellária elégnak tartotta volna, ha az utasításba bekerül az a pótlás, hogy a türelmi rendelet megtartásával kell a restaurációnak végbemennie,⁴⁸ Martini ezen felül a József által kifogásolt egész kifejezésnek az elhagyását kívánta,⁴⁹ ami természetesen az uralkodó tetszésével is találkozott.

A kívánt eredmény azonban nem jelentkezett, mivel még mindig volt mód a rendeletek kijátszására. Az volt ugyanis a szokás, hogy a tisztviselők az ú. n. választott község, a nagy tanács tagjai közül kerültek ki s mert ebből az oligarchikus testületből a korábbi évtizedek folyamán a protestánsok kiszorultak, a katolikusok maradtak minden városi tisztségnek az örökösei. Ezért kérték az eperjesiek, hogy a nagytanács tagjai közé vegyék be őket, ha másképpen nem, a létszám megnövelésével, hogy így legalább a jövőben legyen remény alkalmaztatásukra. Kérésüket azonban a kancellárián Izdenczy visszautasította és felfogásának 1783 nyarán annál könnyebben nyerte meg Józsefet, minél inkább volt ez híve a központosított igazgatásnak s nem az autonóm szervezkedéseknek. Izdenczy ugyanis a választott község létszámának megnövelését lehetetlennek tartotta, mivel ezeket a testületeket korábbi időkben éppen azért korlátozták, hogy ily módon megszüntessék a sok egyenetlenséget, zavargást, ami életüket annyira jellemezte. Mivel valóban nem protestánsellenes törekvés vezette, hanem tisztán a kormányzat érdeke, – ismételjük – elérte, hogy József visszautasította az eperjesieket,⁵⁰ noha az egyetlen mód a nagyobb megrázkódtatás nélküli átmenetre kérésüknek a teljesítése lett volna.

A protestánsok ily módon nem jutottak előbbre, bár azt hallották, hogy egyedül az érdem számít a tisztségek betöltésénél⁵¹ s bár meggyőződésük szerint a vezetésre alkalmasabbak lettek volna, mint nem egy a hatalmon levő címviselők közül. Sorsuk csak 1784-ben fordult meg, amikor József előtt felvil-

⁴⁷ Comes Palfy certo certius adhuc per formulam consuetam expediendi nempe si religioni Romano catholicae incrementum procuret tata ordinatio mea flocy fit. (M. kanc. 6414/1783.)

⁴⁸ M. kanc. 6414/1783, ref. Scultety.

⁴⁹ Nebst diesen Vorsichten scheint mir auch notwendig von dem vorgelegten formulari die Worte: *incremento et emolumento orthodoxae fidei Romano-catholicae, item* auszulassen, als welche die Ausschliessung der Akatholiken allerdings mit sich führen würden. (StR. 2734/1783.)

⁵⁰ StR. 2742. és 4220/1783., m. kanc. 7553. és 12.138/1783.

⁵¹ Pl. StR. 109/1784; Kassa ügye.

lant, hogy utasításai magukban elégtelenek a helyzet megváltoztatására. Az első lépés kegyelmi aktus volt. Rimaszombatnak tíz módos reformátusa, régi magisztratuális személyek kérték hivatalképességük visszaadását, amelyet az 1769.-i zavargás miatt – mint tudjuk, egy katolikus missziós körmenet robbantotta ki a tettlegességeket, – veszítettek el, ugyanakkor, amidőn Mária Terézia az egész várost megfosztotta vallásgyakorlatától. Bár sem a kancellária nem javasolta a bocsánatot, mivel – mint mondotta – valószínűleg a katolikusok elleni gyűlölet jellemezné ténykedésüket, sem az államtanács, József olaszországi útján (Milano, 1784. febr. 29.) sajátkezűleg írta meg a lakonikus utasítást: „Kérésüket teljesíteni akarom”.⁵² A segítségnek egy elvi döntéssel felérő módját ugyanezen év közepe táján alkalmazta, még pedig nem a protestánsok panaszkodásától indítatva. Kassa város restaurációjának jegyzőkönyvéből értesült, hogy azon sem evangélikus sem református nem nyert hivatalt, mert bár jelölték őket, szavazatok nem estek rájuk. A kancellária a dolgot rendbenlévőnek találta s ugyanígy az államtanács is, ő azonban (május 16.) elrendelte, hogy azonnal neveztessek ki két protestáns a belső (kis) tanácsba, mert – mint megjegyezte, – bizonyára vannak közöttük megfelelő emberek s mert másképp soha sem fog egészen megszűnni a katolikusok és protestánsok közti különbség.⁵³ Majd midőn néhány nap múlva az eperjesi tisztújítás iratai jutottak kezébe, noha a kancelláriának és államtanácsnak ezekre sem volt észrevételük, megint csak nem érte be sajnálkozásukkal, hogy protestáns tanácsnokok megválasztására most még nem nyílt alkalom, hanem a kassai példa megismétlését rendelte el.⁵⁴

Ezek az erélyes intézkedések hatottak. Nemcsak a kormányhatóságok nyertek félre nem érthető felvilágosítást az uralkodó szándékai felől, sőt utasítást a követendő eljárásra, hanem bizonyára a városok maguk is belátták az ellenállás céltalanságát. A helytartótanács és a kancellária ettől fogva határozottabban érvényt szereztek a gyakorlatban a toleran-

⁵² „pro petito illorum acquiescere volo”. (StR. 479/1784.)

⁵³ Az áthúzott rezolúció-tervezet után, kabineti kézzel: Es sind ex officio sogleich 2 Akatolische zu dem inneren Rathe zu emennen, weil sich unter solchen zu Kaschau ganz gewise geschickte Leute befinden und man sonst nie dazu gelangen, den Unterschied zwischen Katoliken und Akatoliken ganzlich aufhören zu machen. Dafür aber sind die 2 jüngsten Katholische auszulassen. (StR. 1739/1784.)

⁵⁴ Május 30.: Approbo cancellariae opinionem, [innen folytatólag más kézzel hozzátoldva:] attamen etiam hic, uti respectu Cassoviae ad propositionem sub 21 May exhibitam ordinavi, eodem modo duo accatholici qua supernumerarii magistratuales ad senatum assumantur. (StR. 1920/1784.)

ciális rendelkezések idevágó pontjainak és nem elégedtek meg az elméleti figyelmeztetésekkel. A panaszok legalább is elhallgattak, ilyenek többé nem jutottak az uralkodó elé, annak jeleül, hogy még ott is, ahol sérelem érte a protestánsokat, a központi hatóságok maguk orvosolták azt.⁵⁵

⁵⁵ Még 1784 nyarán, amidőn a beszercebányai restaurációval kapcsolatban a kancellária a toleranciával ellenkezőnek találta, hogy a céhmester-választásnál tekintettel legyenek a vallások alternatívájára, megjegyezte Martini: Die Wahl des Zunftmeisters kann zwar ohne die vorige Alternativ vorgenommen, daraus aber keine Gelegenheit ergriffen werden, um die Akatholicken von diesem oder anderen Ämtem auszuschliessen. (StR. 2409/1784.) – A helyi hatóságok felfogására és a protestáns lakosság törekvéseire egyaránt fényt vet a békésmegyei Magyarygula, akkor földesúri joghatóság alatt álló város esete. Itt a XVIII. század negyedik évtizedéig a reformátusok viselték a főbírósgot, de azután teljesen kiszorultak a vezetőségéből. Amidőn a görögkeletiekkel együtt 1784 július 1.-n kérték a megyétől, hogy ők is lehessenek esküdtek, azt a választ nyerték, hogy az élethossziglan megválasztott katolikus esküdtek egyike sem fosztható meg tisztségétől s így csak üresedés esetén kerülhet sor óhajuk teljesítésére. Erre 1784 nov. 1.-n a tisztújításkor, bizonyára a kassai példa hatása alatt, hat katolikus esküdt kihagyását s helyükbe 3–3 református és görögkeleti megválasztását kívánták. Az uradalmi prefektus már hajlandó is lett volna két katolikust kihagyva egy-egy helyet juttatni nekik vagy a 12 tagú tanácsot 18 főre felemelve, harmat-hármat, ez a terv azonban nem tetszett nekik s ezért napokig tartó vitatkozás után kierőszakolták, hogy csak hat katolikus tanácstag maradjon, a vezetőség többi helye pedig az övék legyen. Mivel a választást a régi tanács megfellebbezte, a megye azt meg is semmisítette. A katolikusok most, a hatalom birtokában, felelősségre akarták vonni a reformátusok vezetőit, ezek viszont fenyegetőztek, hogy ügyüket az uralkodó elé viszik. Erre azonban, nem került sor, mivel 1785 elején a megye előtt visszavonták kérvényeiket s meghajoltak annak akarata előtt. A következő években, amint megüresedett egy-egy hely, református és görögkeleti került a városi tanácsba, úgy, hogy 1790 után már valóban három református és három görögkeleti esküdtet találunk a hat katolikus mellett. (Scherer F.: Gyula város története. 1938. I. k. 346. skk. 1.)